

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Іван Олександрович Ємець,
здобувач
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 341.215.4

ПРИРОДА ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

У статті розглянуто питання правової природи та міжнародно-правової сутності міжнародної правової допомоги у цивільних справах. Значну увагу приділено поняттю міжнародної правової допомоги у відповідних міжнародних договорах та міжнародним публічно-правовим механізмам, за допомогою яких забезпечується реалізація таких договорів.

Ключові слова: міжнародна правова допомога, міжнародні договори про правову допомогу, предмет міжнародного договору, реалізація міжнародних договорів.

Договори про міжнародну правову допомогу є одним з визначальних сегментів міждержавного співробітництва в правовій сфері. Ці договори незалежно від держав, що їх укладають, поступово набули певних загальних ознак, а види правової допомоги отримали певну стандартизацію незалежно від правових систем, що панують у державах-учасницях. Відтак з'явилась можливість говорити про певну специфіку цих договорів у сучасних міжнародно-правових відносинах. З'ясування природи та міжнародно-правової сутності міжнародної правової допомоги є одним з важливих завдань, що і визначає актуальність зазначеної проблематики.

Міжнародно-правову сутність міжнародної правової допомоги в цілому досліджували такі фахівці з міжнародного права, як: П. Бірюков, М. Буроменський, В. Гребенюк. Але спеціальних міжнародно-правових досліджень міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах досить

небагато, і є вони переважно іноземними (К. Михайленко, О. Нікульшина). Українські юристи-міжнародники до цієї проблематики в спеціальних дослідженнях не звертались.

Метою цієї статті є з'ясування правової природи та міжнародно-правової сутності міжнародної правової допомоги у цивільних справах, що здійснюється на підставі спеціальних міжнародних договорів.

Міжнародна правова допомога є одним з найважливіших правових засобів розв'язання конфліктів національних юрисдикцій. Вихід суспільного життя за межі державних кордонів поставив перед державами завдання ефективного захисту цивільних прав населення поза загальноприйнятими в державах межами просторової дії національного цивільного законодавства. Виникла потреба у визначенні і закріпленні на принципах взаємності договірних меж дії цивільного закону поза державним кордоном, на території інших держав. Як наслідок, з'явилось поняття міжнародної правової допомоги як важливого напрямку міжнародно-правового співробітництва держав.

За своєю природою міжнародна правова допомога пов'язана з реалізацією прав людини. Відтак вона спрямована на можливість захистити ці права в іноземній державі, в умовах дії іноземної юрисдикції. З урахуванням суверенного права держави визначати умови дії її права та вірогідного виникнення колізії права різних держав під час здійснення правосуддя за допомогою міжнародних договорів і запроваджуються спеціальні допоміжні процедури. Міжнародна правова допомога є наслідком суто договірних відносин між державами, її природа є договірно-правовою, а не звичаєво-правовою. Як зазначає М. В. Буроменський, «договори про правову допомогу звичайно забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції та уникнення від конфлікту юрисдикцій» [4, с. 226]. Важко погодитись з О. Г. Нікульшиною, яка вбачає певні зобов'язання держав «надавати міжнародну правову допомогу (в тому числі в цивільних та сімейних справах) у формі співробітництва, керуючись імперативною нормою загального міжнародного права», маючи на увазі принцип співробітництва [3]. Насправді, такі зобов'язання за міжнародним правом у держав навряд чи існують. Як немає в офіційній та науковій доктрині загального визнання імперативності міжнародно-правового принципу співробітництва, хоча його іноді й відносять до переліку основних принципів міжнародного права. Обов'язок міжнародного співробітництва має значно вужчу сферу застосування, визначену Статутом ООН. Відсутність договорів про правову допомогу між державами аж ніяк не може вважатися правопорушенням. До того ж в світі немає жодної держави, яка б мала договори про правову допомогу з усіма країнами світу. Таким чином, є всі підстави вважати, що ці договори мають виключно утилітарний характер і укладаються за необхідності та виключно залежно від поточних інтересів держав.

Міжнародна правова допомога у цивільних справах може мати міжнародно-правовий та національно-правовий вимір. Переважна більшість нау-

кових робіт, присвячених правовій допомозі у цивільних справах, пов'язана саме з дослідженням порядку застосування норм таких договорів у внутрішньому правопорядку. Саме з цим пов'язана характеристика міжнародної правової допомоги виключно в якості «невід'ємної частини правосуддя» [3]. Між іншим, міжнародна правова допомога ґрунтується на міжнародному публічно-правовому договорі. За своєю правовою природою договори про міжнародну правову допомогу є передусім актами міжнародного публічного права. Їх укладають між державами, виконують та припиняють за правилами міжнародного публічного права відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Відповідно, такі договори створюють для держав міжнародні публічно-правові зобов'язання в інституційній та матеріально-правовій сферах. Об'єктом договорів про правову допомогу є передусім відносини у забезпеченні публічно-правового інтересу держав у суверенному забезпеченні дієвості власного цивільного законодавства та публічно-правовий інтерес міждержавних «корпорацій» (інтеграційних об'єднань, союзів, регіональних утворень тощо) у забезпеченні певних спільних інтересів у цивільно-правовій сфері.

В цьому сенсі можна говорити про міжнародно-правові зобов'язання з надання правової допомоги, що мають суто позитивний характер. Предмет таких договорів має певні особливості. Можна також говорити про певні «стандартизовані» уявлення про поняття міжнародної правової допомоги, специфіку міжнародно-правових зобов'язань в цій сфері тощо.

Одним із найбільш юридично невизначених питань є саме поняття міжнародної правової допомоги в цивільних справах. По суті це є одночасно і питанням предмета таких міжнародних договорів. Різні автори вкладають в це поняття досить відмінні уявлення. М. М. Богуславський вважає, що «Цель всех этих договоров состоит в том, чтобы обеспечить взаимное признание и соблюдение имущественных и личных прав граждан одного государства на территории другого» [1]. О. Г. Нікульшина пов'язує міжнародну правову допомогу виключно зі здійсненням державою функції правосуддя: «Міжнародна правова допомога в цивільних і сімейних справах є сукупністю дій компетентних національних органів і посадових осіб однієї держави зі сприяння у здійсненні правосуддя в цивільних і сімейних справах відповідним органам і посадовим особам іншої держави, що регламентовані комплексом міжнародних і внутрішньодержавних правових норм» [3]. К. Є. Михайленко наполягає, передусім, на процесуальному характері міжнародної правової допомоги: «Держави надають одна одній допомогу в цивільних, сімейних і кримінальних справах шляхом проведення процесуальних дій». Окрім того, він включає до поняття правової допомоги взаємне надання державами «відомостей про чинне внутрішнє законодавство, або про таке, що було чинним на їх території, та про практику його застосування», а також усунення колізій законодавства сторін договору [2].

Така різноманітність поглядів на сутність міжнародної правової допомоги в цивільних справах є певною мірою наслідком того, що самі договори про правову допомогу не є однаковими у їх розумінні. Передусім, щодо розуміння поняття «цивільні справи». В одних випадках договори спрямовані на надання правової допомоги суто в цивільних справах [7], в інших – ще в шлюбних і сімейних [5]. Деякі договори охоплюють надання правової допомоги в цивільних і комерційних справах, вказуючи на це в назві і в тексті договору [8]. Відсутність у назві договору згадки про його розповсюдження на господарські правовідносини зазвичай може бути компенсована текстом договору. І це є скоріше практикою, аніж винятком. Наприклад, відповідно до Договору між СРСР і Федеративною Народною Республікою Югославією про правову допомогу в цивільних, сімейних і кримінальних справах «Положення пунктів 1 і 2 цієї статті розповсюджується і на юридичних осіб» [6]. В деяких договорах замість вислову «правова допомога в цивільних справах» вживається поняття «угода ... з питань цивільного процесу» [12]. Предмет договору може бути і вужчим за загальне розуміння «цивільні справи» та охоплювати лише певне коло питань, наприклад, міжнародно-правова допомога у стягненні аліментів [9] або з отримання доказів [10].

Отже, для цілей розуміння предмета міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах поняття «цивільні справи» може мати вузьке і широке тлумачення. Воно є широким в тому сенсі, що охоплює весь комплекс відносин з правового захисту майнових та немайнових прав незалежно від виду суб'єкта, якому вони належать. Це означає, що, з точки зору міжнародно-правового регулювання, не має значення відсутність поділу цивільного права (процесу) в національному законодавстві або фактичний поділ цивільного права на суто цивільне, а також на комерційне чи господарське право (процес), тобто такі міжнародні договори зазвичай мають розповсюджуватись на всі види цивільних правовідносин в їх найширшому розумінні. Тому українські суди як цивільної, так і господарської юрисдикції однаково застосовують ці міжнародні договори України.

Іноді договір містить зобов'язання про надання стороні договору інформації з питань законодавства, певних статистичних даних тощо. Наприклад, відповідно до ст. 15 Конвенції СНД про правову допомогу 1993 р. «Центральні установи юстиції Договірних Сторін на прохання надають один одному відомості щодо чинного або того, що діяв на їх територіях внутрішнього законодавства і про практику його застосування установами юстиції» [11].

Окремо слід наголосити на міжнародно-правових зобов'язаннях держави з національної імплементації норм міжнародного договору про правову допомогу. Передусім це має відношення до тієї категорії міжнародних договорів, що спрямовані на уніфікацію норм національного законодавства держав-учасниць. Такі договори досить розповсюджені і характеризують інтерес до здійснення уніфікації регіонального чи універсального характеру (ця практика не є новою,

наприклад, в 1962 р. підписано угоду про створення Афро-Малагасійського відомства промислової власності, що передбачала запровадження єдиних правил охорони винаходів, реєстрації товарних знаків та промислових зразків. Таку саму угоду підписано 1978 р. групою колишніх африканських колоній Великої Британії). Хоча самі механізми національної імплементації норм міжнародного договору є предметом внутрішньої компетенції держави, якість імплементації є предметом міжнародно-правового інтересу.

У вузькому розумінні договори про правову допомогу в цивільних справах можуть бути прив'язані до певного предмета правового регулювання, як то регулювання міжнародної допомоги в отриманні доказів. Саме про це йдеться, наприклад, в Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах. У такому випадку кваліфікація таких договорів, як «договорів про правову допомогу в цивільних справах», буде родовою. Це стосується, зокрема, Нью-Йоркської Конвенції про визнання й виконання іноземних арбітражних рішень, що переважно розповсюджується на сферу комерційного права. При цьому все-таки залишається проблематичним віднесення до договорів про правову допомогу договорів, наприклад, про уникнення подвійного оподаткування, хоча вони також містять норми про правову допомогу.

Окрім того, для розуміння сутності міжнародної правової допомоги слід, на нашу думку, розрізняти міжнародно-правові (публічно-правові) зобов'язання з надання правової допомоги і внутрішньодержавні правовідносини, що виникають на підставі міжнародного права – цивільно-процесуальні правовідносини з правової допомоги. Отже, в публічно-правовому сенсі договори про правову допомогу зобов'язують державу та її органи вчинити дії, що створюють правові та організаційні умови для здійснення безпосередніх актів правової допомоги. Як зазначає М. В. Буроменський, правова допомога це, передусім, «офіційна діяльність державних органів, яка здійснюється на підставі міжнародних договорів. Випадки надання міжнародної правової допомоги без укладання договорів є рідкими і пов'язані з прийняттям рішення щодо конкретної справи на рівні центрального органу виконавчої влади» [4, с. 226]. Наприклад, у ст. 5 Конвенції СНД про правову допомогу 1993 р. сказано: «При виконанні цієї Конвенції компетентні установи юстиції Договірних Сторін зносяться один з одним через свої центральні органи, якщо тільки цією Конвенцією не встановлений інший порядок зносин» [11]. Таким чином, договір повинен визначити контактні державні органи для спрямування запитів про надання допомоги та їх отримання, органи держави, що є відповідальними за обмін інформацією про стан законодавства, тощо. Такий договір повинен створювати публічно-правові підстави діяльності органів держави відповідно до договору.

Міжнародна правова допомога в цивільно-процесуальному сенсі досить різноманітна. Наявність різних судових юрисдикцій дозволяє говорити про міжнародну правову допомогу в цивільних, сімейних (там де є сімейні суди) справах, в господарських, арбітражних, комерційних справах – де існують

такі юрисдикції. Така діяльність може включати: виконання певних доручень про здійснення окремих процесуальних дій (опитування сторін, третіх осіб, свідків, проведення експертиз, вручення документів, дослідження і передача доказів); виклик учасників процесу (позивача, відповідача, свідків, експертів) в іноземну державу; визнання і виконання судових рішень у цивільних справах, визнання і виконання виконавчих написів.

Міжнародно-правова допомога як інформаційна діяльність пов'язана з наданням інформації про право своєї держави, а також з наданням іншої інформації на запит сторони договору.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що сутністю міжнародної правової допомоги в цивільних справах є юридичне закріплення складного комплексу міждержавних відносин, за допомогою яких держави забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції у сфері цивільних правовідносин та досягають максимального уникнення конфлікту юрисдикцій. Ці міждержавні відносини мають міжнародно-правовий та національно-правовий вимір.

Міжнародна правова допомога реалізується на підставі міжнародних публічно-правових зобов'язань та значною мірою через публічно-правові механізми та інститути (інститут офіційного запиту, механізми національної імплементації міжнародно-правових норм тощо). В інституціональній сфері договори про міжнародну правову допомогу можуть створювати спеціальні міжнародні органи (спостережні, контролюючі, дорадчі) та визначати національні органи, що утворюють скоординовані внутрішньодержавні системи виконання цих договорів.

Одночасно у договорах про правову допомогу містяться й приватно-правові норми (національно-правовий вимір). Передусім, це процедури, що запроваджують ці договори, а також застосування таких процедур відповідно до національних законів. Окрім того, це правові механізми розв'язання колізій цивільних юрисдикцій окремих держав. Загалом налічують декілька напрямів застосування міжнародних договорів про правову допомогу у цивільно-правових відносинах, що характеризує приватноправову складову договорів про правову допомогу.

Відтак, реалізація міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах можлива виключно на ґрунті поєднання дотримання міжнародних публічно-правових зобов'язань за цими договорами та виконання національних цивільно-правових процедур.

Список літератури:

1. Богуславский М. М. Международное частное право : учеб. [Электронный ресурс] / М. М. Богуславский. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 416 с. – Режим доступа : http://society.polbu.ru/boguslavsky_privatelaw/ch12_all.html.
2. Михайленко К. Є. Межгосударственное регулирование оказания правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам: на примере стран СНГ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К. Є. Михайленко – М. : Российский ун-т дружбы народов, 2003. – 201 с.

3. Никульшина О. Г. Сущность и значение международной правовой помощи по гражданским и семейным делам [Электронный ресурс] / О. Г. Никульшина. – Режим доступа : <http://www.nauka-pravo.org/m/articles/>.

4. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.

5. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Народной Республикой Албанией об оказании правовой помощи по гражданским, семейно-брачным и уголовным делам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/008_002.

6. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Федеративной Народной Республикой Югославией о правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/891_001.

7. Конвенция между Союзом Советских Социалистических Республик и Итальянской Республикой о правовой помощи по гражданским делам № 4210 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/380_100.

8. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_890.

9. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_425.

10. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_922.

11. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 44. – Ст. 2824.

12. Соглашение между Союзом Советских Социалистических Республик и Австрийской Республикой по вопросам гражданского процесса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/040_013.

Емец И. А. Природа и международно-правовая сущность международной правовой помощи по гражданским делам.

В статье рассмотрены вопросы правовой природы и международно-правовой сущности международной правовой помощи по гражданским делам. Значительное внимание уделено понятию международной правовой помощи, как ее определяют соответствующие международные договоры, а также международным публично-правовым механизмам, при помощи которых обеспечивается реализация таких договоров.

Ключевые слова: международная правовая помощь, международные договоры о правовой помощи, предмет международного договора, реализация международных договоров.

Iemets I. O. Legal nature and legal Essenens nature of international legal assistance in civil matters.

The article deals with the question of the legal nature and essence of international legal assistance in civil matters, and, by the way, with the content of international legal obligations of States in the given area and implementations of that obligations. Special attention is paid to the concept of international legal assistance, as defined in the relevant of international treaties and international public law mechanisms by which ensured the implementation of such agreements.

Key words: international legal assistance, international treaties about legal assistance, implementation of international treaties.

Надійшла до редколегії 19.12.2014 р.